

**PARAGRAFFITI-LE DIN EUROPA ȘI
SEMNIFICAȚIILE LOR MAGICO-RELIGIOASE***

Arcadie M. BODALE**

Abstract

Paragraffiti represent those marks on the walls that are not drawings or writing. They are usually involuntary, yet those on the church walls are made deliberately and related to some magical and religious practices, being determined by the sacredness of the church walls.

Therefore, the scratch marks made on the name initially registered in the proskomide or diakonikon or on the name included in the memorial prayers written on the walls of the monasteries and churches of Bukovina were made with the purpose of deleting the remembrance of these people and, implicitly, chasing away the divine protection from them. On the other hand, *cavities prelevations* were made in order to swallow the material extracted from the sacred building with the purpose of healing diseases or sterility, to sprinkle it in the eyes of the person afflicted with conjunctivitis, or to stop children from crying. Moreover, within the entire Romanian space, the custom consisting of extracting the eyes, ears, lips or clothes of the saints painted on the walls had magical purposes. Thus, the mutilation of the devils' faces represented a way to punish the demons in case of unsuccessful spell, as the witch has the possibility to avenge on the devil painted on the walls by removing his eyes. Sometimes the mineral material resulted from the devil's eyes was used for stealing a married woman's man, while the dust resulted from the scratching of the devils' genital organs was used in men's food or drinks with the purpose of making them virile. At the same time, the witches used the dust resulted from the mutilation of the faces of the saints on the church walls to enhance the power of their spells, ensuring their success. The dust from the saints' eyes was used in love spells, to make peace between two persons, to bring disease in the house and the body of a certain person, to make a man madly in love with someone, to blindfold the enemies or judges, but mainly to prevent husbands from seeing the adultery of their unfaithful wives. "The devil's scratches" paragraffiti have magical and religious beliefs, too. They were made on saints' sarcophagi or statues, as well as on the walls of Catholic churches in order to heal diseases or women sterility; in

* This research was funded by the project: *Socio-humanities sciences in the context of globalization – development and implementation of the program of studies and postdoctoral research*. Contract code: POSDRU/89/1.5/S/61104. Project co-financed by the *European Social Fund* through the *Operational Program Human Resources Development*, 2007-2013.

** Arhivele Naționale, Iași – România.

periods of food scarcity, consuming the extracts of mineral material was believed to have the power of calming hunger pains. *Small cavities* represented a symbol of the prayers for the dead, while the marks and horseshoes present in the church walls were ex-votos for healing a horse or a sign of gratitude made by a knight who had had a safe trip, or for healing fever. There was the belief that the nails hammered into the church walls had the power to inhibit the evil, so healing the ill was hoped. Therefore, by means of *paragraffiti* (striations made with sharp objects, ritual scratching, extracting stone dust for preparing drinks, small perforations and cavities, horseshoes and nails hammered into the church wall), their authors made a direct connection with the divinity, and scratching the church walls was not a sacrilege, even if it contradicted the ideas of Christianity.

Lastly, *paragraffiti* are made on the church walls even today in all Christian Europe, being a proof for the survival of traditional beliefs in a postmodern world. Their aim still is prevailingly magical and religious.

Keywords: *paragraffiti*, significance, symbol, spell, saint, devil, church, monastery.

Cuvinte-cheie: *paragraffiti*, semnificație, simbol, vrajă, sfânt, diavol, biserică, mănăstire.

Dat fiind faptul că în România nu există studii consacrate vechilor *graffiti* și *paragraffiti*, pentru început se impune să facem o delimitare terminologică a acestor noțiuni. Așa cum am arătat într-un articol precedent consacrat acestui domeniu¹, un *graffiti* reprezintă „orice desen sau orice inscripție neoficială, trasată prin ridicarea mâinii pe o suprafață, arhitecturală sau de alt tip, a cărei funcție principală se distinge de acelea ale suporturilor obișnuite folosite pentru desen sau scriere”².

În schimb, *paragraffiti*-le sunt „urmele lăsate pe ziduri care nu reprezintă nici desene, nici scris”³. Este vorba de *striatii* făcute cu

¹ Arcadie M. Bodale, *Câteva observații asupra semnificațiilor magico-religioase ale graffiti-ilor din Europa creștină*, în „Anuarul Muzeului Etnografic al Moldovei”, Iași, nr. XIV, 2014, p. 245-268.

² William P. McLean, „Graffiti”, în *Encyclopaedia Universalis*, corpus T 10. *Furtwängler-Guerre de Cent Ans*. Sous la présidence de Peter F. Baumberger, Paris, Encyclopaedia Universalis France S.A., 1990, p. 624; Laurent Maindon, *Mémoires d'un mur: les graffitis du mur de Berlin*, Nantes, Ouest Éditions, 1990, p. 34; Luoc Bucherie, *Les graffiti des XVIIe et XVIIIe siècle à Esnandes*, extrait de la „Revue de la Saintonge et de l'Aunis”, La Rochelle, tom. VI, 1980, p. 1.

³ Jean-Mary Couderc, „Les para-graffiti sur les murs des églises”, în vol. „Troisième Recontres Graffiti anciens” à Dieppe en Haut-Normandie (éditeur: Association de Sauvegarde du Patrimoine Archéologique et Glyptographique – ASPAG), Abbeville, Imprimerie Leclerc, 2005, p. 99.

obiecte ascuțite⁴ ori prin frecare⁵, de urme de răzuire sau de scobituri de prelevare (extragere) a unei părți dintr-un tot⁶, de „zgârieturile diavolului”⁷ și de caneluri⁸, de perforații fine⁹ sau de mici scobituri¹⁰, precum și de urmele potcoavelor de cai sau ale cuielelor înfipite în zidurile bisericilor¹¹.

Unele dintre aceste *paragraffiti* sunt involuntare, însă majoritatea celor care pot fi văzute pe zidurile bisericilor au fost făcute în mod intenționat și au importante conotații simbolice. Acestea din urmă sunt legate de o serie de practici magice și religioase, fiind determinate de caracterul sacru al zidurilor bisericii¹². Astfel de *paragraffiti* încărcate de o anume semnificație se întâlnesc peste tot în Europa, indiferent dacă este vorba de lumea catolică¹³ sau de Răsăritul

⁴ Striațiile de obiecte ascuțite se găsesc pe monumentele de piatră, de gresie, de silică, de calcar sau de tuf și sunt lungi și fine, rezultate prin ascuțirea uneltelor și armelor albe (*Ibidem*).

⁵ Striațiile de frecare sunt atât urmele lăsate de care și de alte vehicule care s-au frecat de ziduri în trecerea lor, cât și urmele de porți, de ferestre, de piese mobile din fier agățând piese din lemn, de obloane etc., rezultate atunci când acestea erau închise sau deschise ori atunci când se închideau singure sau când se balansau, frecându-se de pereți (*Ibidem*).

⁶ Scobiturile de prelevare (extragere) a unei părți dintr-un tot constau în săparea unor cavități de cruci rotunjite, uneori adâncite, atestând acte repetitive și extrageri succesive (*Ibidem*, p. 101).

⁷ Lungile striuri izolate sau paralele au fost desemnate prin termenul popular de „zgârieturile diavolului” (Abbé Guy Lefebvre, *Essai sur les signes gravés des églises de l’Orne*, în „Bulletin de la Société Historique et Archéologique de l’Orne”, Alençon, an XCIX, no. 4, 1981, p. 72-86; Idem, „Les signes lapidaires gravés des églises de l’Orne”, en *Mémoire de l’Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales*, Paris, 1983, tome I (texte), p. 81 et tome II (planches), p. 85, apud Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100).

⁸ Este vorba de striurile scurte, largi și curbe, unde inciziile verticale sunt fusiforme <adică șanțurile sunt în formă de „V” – n. A. B.> sau naviforme <adică șanțurile sunt în formă de „U” – n. A. B.> (Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100).

⁹ Aceste perforații sunt de două tipuri: „Unele de câțiva milimetri (realizate cu un cuțit sau cu un vârf) și micile scobituri grupate sau risipite pe suprafețe de ordinul ca câtorva centimetri în diametru” (*Ibidem*, p. 103).

¹⁰ „Micile scobituri sunt adâncituri mărunte, circulare (de exemplu de un cm diametru), făcute cu un baston pe unele roci devenite sfărâncioase, săpăturile fiind făcute prin rotirea cu ajutorul unei piese metalice plate” (*Ibidem*).

¹¹ *Ibidem*, p. 99 (unde sunt prezentate exemple din Franța).

¹² *Ibidem*.

¹³ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 99-118; Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *Genouilly et autres églises gravées du Cher. Inventaire des graffiti visibles sur les murs des églises et chapelles du département, suivi de quelques réflexions sur certains des thèmes*

ortodox. Firește, ele nu lipsesc nici din spațiul românesc, putând fi observate la aproape toate vechile mănăstiri și biserici din piatră. Atunci când erau rezultatul unei acțiuni umane conștiente, indiferent de tipul lor, toate aceste *paragraffiti* erau realizate cu o unealtă de fier, precum un cuțit de buzunar, un cui, o armă sau o unealtă. Totodată, s-a mai observat că obiceiul acestor scobituri este foarte vechi, căci, înaintea construirii bisericilor de piatră, astfel de urme se regăsesc pe megaliți, pe pietre sacre sau pe anumite stânci¹⁴.

În ceea ce privește prima categorie de *paragraffiti*, aceea reprezentată de *striații*, inițial s-a crezut că au avut un simplu scop utilitar, deoarece au fost observate doar *striațiile de obiecte ascuțite* ce se găsesc pe monumentele de piatră de gresie sau de silică. S-a presupus că ele sunt rezultatul unei epoci în care armele albe și uneltele trebuiau ascuțite periodic, cele dintâi fiind puse pe seama trupelor încartiruite aproape de biserici, iar cele făcute de uneltele ascuțite sau tăioase erau atribuite meseriașilor care trăiau pe lângă biserici. Pentru această ultimă situație, au fost dați ca exemplu câte unul din stâlpii bisericilor din Concessault și din Morogues (Franța), cel din urmă fiind folosit drept „polizor” pentru ascuțit chiar și în anul 1932¹⁵.

Între timp, s-a remarcat că sunt numeroase cazurile în care striațiile lungi și fine, asemănătoare striurilor de ascuțire, pot fi văzute și pe monumentele în piatră de calcar sau de tuf, dar care nu sunt potrivite

rencontrés. Éditeur: G.R.H.A. [Groupe de recherches d'histoire et d'archéologie], Saint-Florent-sur-Cher, 1986, p. 173-200; Camille Humeau, *Signes et pierre sacrées*, Bourges, 1971, passim; Abbé Guy Lefebvre, *Essai...*, p. 73-86; Idem, *Les signes...*, tome I, p. 81 et tome II, p. 85; Werner Brast, *Die Schalensteine, ab wann, weshalb und wie*, in „Mitteilungsblatt für Vor- und Frühgeschichte”, Berlin [West], no. 33, 1982, p. 1-76; Serge Bonnet, *Les patois des croix. Signes lapidaires et religion populaire en Argonne et dans la France septentrionale*, en „Horizons d'Argonne”, Sainte Ménehould, no. 45, 1982, p. 23-46; Christian Montenat, Marie-Laure Guiho-Montenat, Serge Ramond, *Prières des murs: graffiti anciens, XVIIe-XVIIIe siècles, aux murs extérieures des églises: Picardie, Normandie, Ile-de-France*, Beauvais, GEMOB [Groupe d'étude des monuments et oeuvres d'art de l'Oise et du Beauvaisis], 2003, p. 203; Jean Fournée, *Le culte populaire et l'iconographie des saints en Normandie. Étude générale*, Paris, Société Parisienne d'Histoire et d'Archéologie Normandes, 1973, passim; Léon Coutil, *Marques de pèlerins sur les églises de l'Eure*, en „Bulletin de la Société Libre d'agriculture, sciences, arts et belles-lettres de l'Eure”, série VII, tome V, 1917, p. 224-225.

¹⁴ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 101-102.

¹⁵ „Mémoires de la Société des antiquaires du Centre”, 1932, apud Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *op. cit.*, p. 2; Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 99.

pentru ascuțirea uneltelor sau a armelor albe¹⁶. Apoi, pe unele monumente de gresie se găsesc nu numai striuri, dar pot fi văzute și unghiuri de vârfuri tocite sau realizate prin împunsături făcute de sus în jos („culcate la pământ”), ceea ce nu reprezintă metode viabile de ascuțire a unei arme sau unelte tăioase¹⁷.

De asemenea, s-a mai observat că orice meseriaș din Franța avea în atelierul său o piatră pentru ascuțirea toporului sau a cuțitului de bucătărie, fără a fi silit să traverseze tot satul pentru a-și ascuți uneltele tocite pe niște pietre care nu sunt indicate pentru o astfel de activitate¹⁸. Prin urmare, s-a ajuns la concluzia că striatiile provocate de obiecte ascuțite pe zidurile bisericilor nu aveau un caracter utilitar, ci trădează *prezența vechilor superstiții și tradiții păgâne*¹⁹.

Astfel, urmele de frecare repetată a armelor și uneltelor pe pereții lăcașelor de rugăciune au fost făcute nu pentru a se obține o ascuțire mai bună, ci pentru a asigura uneltei, chiar prin natura contactului nemijlocit cu zidul sacru al bisericii, binecuvântarea și protecția divină²⁰. Având în vedere numărul mare de astfel de striatii ce pot fi observate pe pereții bisericilor din Franța, este elocvent că acest obicei a avut o largă răspândire în rândul comunităților, fiind o metodă populară – foarte puțin costisitoare – de a binecuvânta o armă albă după exemplul nobililor, care adăugau relicve în mânerul sabiei lor sau cărora li se făceau slujbe de binecuvântare de către cler²¹.

Astfel de striatii făcute cu obiecte ascuțite sunt rare în spațiul românesc, deoarece s-au păstrat puține dintre bisericile de piatră care au fost în preajma unor curți domnești ori boierești. Totuși, ele pot fi văzute în Bucovina, în nișa apuseană a bisericii de la Arbore, unde sunt încă foarte numeroase. Această situație își găsește explicația în faptul că, spre deosebire de celelalte lăcașuri de rugăciune din Nordul Moldovei, doar această biserică a servit ca biserică de curte până la sfârșitul secolului al XVI-lea. Prin urmare, este firesc ca stăpânii satului Arbore și/sau slugile lor să-și fi ascuțit armele pe blocurile de gresie ale bisericii. Chiar tradiția locului amintește că demult se ascuțeau săbiile pe zidul bisericii!

¹⁶ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 99.

¹⁷ *Ibidem*, p.100.

¹⁸ *Ibidem*, p. 99; Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *op. cit.*, p. 3.

¹⁹ Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *op. cit.*, p. 3.

²⁰ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100.

²¹ *Ibidem*.

Cum majoritatea lăcașurilor de rugăciune din spațiul românesc erau îndeosebi din lemn, armele nu puteau fi frecate în mod repetat de pereți fără a se deteriora bârnele din care erau făcute. Este drept, existau și câteva lăcașuri din piatră, însă acestea erau mănăstiri sau biserici ce nu apucaseră să facă parte prea mult din inima unei curți boierești (cum este biserica de la Părhăuți – Suceava), așa încât călugării și țărani din preajma lor, neavând atribuții militare, nu aveau nici săbii de ascuțit.

În schimb, toate turnurile aflate la porțile vechilor mănăstiri de piatră din România prezintă *striații de frecare* cauzate îndeosebi de roțile carelor care intrau și ieșeau din curțile lor. Apoi, în interiorul bisericilor și mănăstirilor de la noi, astfel de striații au fost provocate mai ales de mutarea unor piese de mobilier (în special strane), care au deteriorat nu numai frescele interioare ale bisericilor, dar și *graffiti*-le pe care ele le-au atins. Amintim aici cazul distrugerii parțiale a însemnării care amintește prezența la Mănăstirea Sucevița a lui Micola și a lui Neculai la 20 aprilie 1774. Cum acest tip de *paragraffiti* au fost făcute doar din neatenție, fără nici un scop magic, lăsăm analiza lor pe mai târziu.

O semnificație similară cu cea a striațiilor făcute de obiecte ascuțite par să aibă și *urmele de răzuire*. Astfel, Camille Humeau credea că aceste urme, făcute poate la ieșirea de la o slujbă religioasă, provin de la frecarea uneltelor și armelor de zidurile bisericii pentru a atrage binecuvântarea cerului asupra muncii lor, în cazul celor dintâi²², și, respectiv, în vederea protejării proprietarului armelor înaintea plecării la oaste sau într-o cruciadă²³. Referitor la aceste urme, Claudine și Jean-Paul Ruet au observat, în treacăt, că suprafețele răzuite sunt uneori deosebit de numeroase și par să fi fost date de ștersături generalizate și voite²⁴.

Spre deosebire de semnificațiile pe care le au în Europa de apus, urmele de răzuire ce pot fi văzute pe pereții tuturor mănăstirilor și bisericilor din Bucovina au un alt înțeles decât atragerea binecuvântării și protecției divine pentru cel care le-a făcut. Astfel, ele erau făcute, prin zgârierea repetată a unor linii multiple, peste numele consemnat inițial la proscomidie sau diaconicon ori peste numele din rugăciunile de pomenire scrise pe pereți cu scopul de a șterge pomenirea acestor oameni și, implicit, de a îndepărta protecția divină de dânșii.

Este drept, astfel de răzuiuri pot fi și un simplu act de marcarea a sfârșitului pomenirii de către fețele bisericești a celor care își aveau

²² Camille Humeau, *op. cit.*, passim; Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 99.

²³ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100.

²⁴ Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *op. cit.*, p. 200; Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 99.

O altă categorie de *paragraffiti* sunt *scobiturile de prelevare (extragere) a unei părți dintr-un tot*. Acestea pot fi izolate sau grupate pe pereții bisericilor și se împart în: scobituri mari, nelegate de o figură, și găuri de extragere sub formă de figuri. Scobiturile din prima grupă par să fi fost făcute pentru ca materia minerală extrasă din edificiul sacru să fie înghițită în scopul vindecării de friguri, de boli sau de sterilitate.

În schimb, scobiturile legate de o figură sunt mult mai rare și constau în săparea pe socluri a unor *graffiti* de cruci sau a unor cavități semi-circulare, conice sau rectangulare, ori cu vârful rotunjit. Unele dintre aceste scobituri au fost făcute pentru a ilustra ochii, nasul și gura unor *graffiti* reprezentând figurine umane. De asemenea, alte astfel de găuri sunt făcute sub formă de romb, evocându-se, prin urmare, sexul femeii, așa încât se crede că au fost săpate pentru a se extrage praful de piatră cu scopul de a fi înghițit pentru vindecarea infertilității²⁸.

Această categorie de *paragraffiti* este extrem de frecventă în tot spațiul românesc și constă, mai ales, din extragerea ochilor, urechilor și buzelor și hainelor sfinților pictați pe pereți și, până acum, nimeni n-a putut oferi o explicație serioasă pentru această practică barbară. Bineînțeles, la o privire superficială, dată fiind amploarea și profunzimea acestor acte profanatoare, ele au fost puse pe seama turcilor²⁹ sau a protestanților³⁰ care ar fi profanat bisericile, însă fără să

²⁸ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 101-102.

²⁹ În 1821, existând zvonul că negustorii greci fugiți și-ar fi ascuns odoarele în altarul bisericii Sfântul Andrei din Iași, ienicerii turci au intrat în biserică. Potrivit unor relatări din epocă, ar fi procedat astfel: „Ciocănesc pereții, scot ochii de la sfinți, <apoi> intră în altar, dau sfânta masă la o parte și încep a săpa la o adâncime ca de un metru să dea de comori. Și așa a rămas biserica potricălită și spurcată de ienicerii turci ani de-a rândul” (Gheorghe Ghibănescu, *Biserica Sf. Andrei (predică ținută în ziua de 30 noiembrie 1932)*. Din ciclul de predici istorico-bisericești ținute la bisericile din Iași, Iași, Tipografia „Presa Bună”, 1934, p. 7).

³⁰ „În toate vechile biserici ortodoxe din Hațeg, sfinții sunt orbi. Nu se știe cine i-a mutilat. Calvinii? Turcii? Vrăjitorii țigani? Ca și când n-ar fi plătit destul prin martiriul credinței, au fost mutilați încă o dată, pe pereții bisericilor românești. Nici o ură nu e mai otrăvită și cruntă decât cea născută din fanatismul religios” [Cornel Ivanciuc, *Țara sfinților fără ochi*, în „Formula AS”, București, nr. 851, 2009, accesibil pe adresa: <http://www.formula-as.ro/2009/851/spiritualitate-39/tara-sfintilor-fara-ochi-10633> – văzut la 29 martie 2012]. Gruită, crânicul (dascălul sau paracliserul) bisericii de la Colț, se ocupă de rânduiala bisericii și povestește trecătorilor de trecutul lăcașului, însă „singurul lucru pe care nu-l știe e legat de sfinții pictați pe pereții bisericii. Toți sunt orbi. O întregă oaste cerească pe care cineva sau ceva a trecut-o prin chinuri cumplite, străpungându-le mucenicilor ochii cu vârfuri de lance sau zdrobindu-le gura cu lovituri de baros. Sfinții ortodocși schingiuiți pe pereți, condamnați la martiriu a doua oară. Peste tot, în toate

se observe că nici un ienicer sau spahiu nu avea timp și interes să scoată cu o precizie chirurgicală ochii, buzele și urechile sfinților zugrăviți pe pereții bisericilor. Apoi, o profanare a icoanelor din bisericile ortodoxe din Ardeal de către calvini ar fi stârnit o reacție ostilă din partea românilor, iar izvoarele nu consemnează nici o astfel de situație încordată. Dimpotrivă, protestanții căutau să-i atragă pe români la calvinism nu să și-i facă dușmani. În sfârșit, este greu de explicat de ce astfel de profanatori ostili ortodoxiei ar fi făcut acest lucru doar la anumite imagini de sfinți, când le-ar fi fost mult mai ușor să dea foc bisericii sau să lovească haotic în toate imaginile sacre!

Demn de remarcat este că și în Occidentul catolic s-au consemnat acte de impietate asupra sfinților, îndeosebi în bisericile din Franța și Italia, unde – la vreme de secetă prelungită – statuile de sfinți și îngeri erau aruncate în apă, exilate, spânzurate, legate cu lanțuri,

bisericile vechi din Hațeg, sfinții au ochii scoși, sunt mutilați fioros, au gurile și frunțile sparte. La Densus, la Sântă Mărie Orlea, la Strei Sângeorz, la Colț... Oare ce vâlvă păgână i-a lăsat fără ochi, ca pe-o aducere aminte a unor vremuri de obidă și silă? Turcii, calvinii, vrăjitorii țigani? Dar chiar și așa, cu chipurile zdrobite, sfințenia strigă din rănile mucenicilor celor fără de păcat. Nu au nevoie de ochi. Ceva mai presus de privirea omenească le dă o strălucire arzătoare, de dincolo de bine și de rău”. Și la biserica din Ostrov aflăm „icoana Maicii Domnului Îndrumătoarea, fără gură și fără ochi, cu Pruncul în brațe [...]. Nu se știe cine a îndrăznit să ridice mâna asupra ei. Cum să-i scoți Precistei ochii cu care își privește Fiul cel Sfânt? [...]. M-am uitat acolo unde trebuiau să lumineze ochii Fecioarei și ai Pruncului și n-am văzut nimic. Ochii Lor scoși erau oceane fără fund. Erau zdrobiți cu o furie sălbatică, pesemne cu lancea sau spada unui cavaler înrăit în războaie și cu mintea rătăcită de dogme religioase. Din rănile acelea adânci cât nemărginirea cerului se auzea ceva ca un glas, și misterios, și cald, și tandru, ceva ca un suspin de o tristețe sfâșietoare. Aici, în Hațeg, unde reforma calvină s-a târnosit cu sabia, moartea și distrugerea au făcut casă bună”. „Ovidiu Bora, părintele paroh al bisericii Ostrov, își alege cuvintele cu delicatețe: «Mie mi se pare că nu doar practicantii unor credințe oculte și vrăjitoarești au lovit cu o sălbăticie nicicând văzută în alte părți chipul Maicii Domnului. Unii au zis că ochii Fecioarei au fost scoși de vrăjitoare și folosiți în ritualurile lor necurate. Că în rătăcirea lor, și-au imaginat că ochii sfinților au puteri supranaturale și că aceste puteri pot fi puse în slujba necuratului. Cred că peste biserica s-au prăvălit prigoane și mai aspre. Totuși, sincer se fiu, nu cred că turcii ar fi fost în stare de o asemenea grozăvie, pentru că o respectau pe Fecioara Maria, o au și ei în religia lor, într-o altă formă, ca și pe Hristos. Dacă veți analiza adâncimea înfiorătoare până la care au fost distruși ochii Maicii lui Dumnezeu, veți vedea că acest fapt nu era posibil decât cu niște corpuri mari și grele, care nu puteau fi decât scule de război. Însă, furia oarbă cu care au fost scoși ochii, turbarea cu care i-au zdrobit și rănit chipul demonstrează cu totul altceva. Anume, că numai adepții unei credințe străine, care îndemnau la distrugerea icoanelor și a tradiției ortodoxe, puteau să inspire o asemenea sălbăticie. Și când mă gândesc la așa ceva, mă refer la Reforma calvină, care în Hațeg a făcut prăpăd»” (*Ibidem*).

întoarse cu fața la perete și chiar li se înlocuiau aripile de aur și mantalele de purpură cu aripi de carton și zdrențe³¹.

La români, astfel de acte de pedepsire a sfinților nu sunt atestate. În schimb, peste tot în spațiul românesc se pot vedea urmele extragerilor succesive de materie minerală din frescele care acoperă edificiile sacre. În plus, aceste profanări ale scenelor religioase de pe pereții bisericilor nu numai că au o arie de răspândire extrem de mare, dar ele sunt și extrem de numeroase. Practic, personal, n-am văzut lăcaș de rugăciune cu pictură veche pe care să nu fi întâlnit această extragere – prin scobire – a materialului din suportul pe care au fost pictate scenele religioase.

Zonele preferate pentru astfel de extrageri sunt îndeosebi scenele ce alcătuiesc imaginile sfinților din Sinaxar sau din Grădina Raiului, dar n-au scăpat neatinse nici chipurile păcătoșilor și cele ale diavolilor din scenele Judecării de Apoi. De la sfinți și clerici se extrăgea material doar din zona feței (ochi, gură și urechi), în schimb, de la diavoli și păcătoși extragerile sunt atât de pe suprafața corespunzătoare feței (ochi, gură și urechi), dar mai ales din zona organelor genitale.

Data fiind amploarea atacurilor care au distrus chipurile dracilor din scenele Judecării de Apoi pictate pe pereții mănăstirilor din Bucovina, este evident că unele dintre ele au fost acte de pedepsire ale demonilor care ispitesc și duc sufletele creștinilor în Focul cel Veșnic. Spre această ipoteză pare să conducă și faptul că de la asemenea mutilări n-au scăpat nici dracii pictați în partea superioară a iadului, unde nu se poate ajunge decât cu ajutorul unei schele sau a unei scări.

De altfel, în chestionarele folclorice inițiate de Hasdeu se arată faptul că, uneori, se scot și ochii dracilor zugrăviți pe biserici, fie „din ură”, fie pentru a face din ei vrăji³². Ilustrativ pentru cea dintâi situație este un descântec de ursită în care se arată motivul pentru care vrăjitoarele îi pedepseau pe diavoli: „Cornuratule [...] / De nu m-ei asculta, / Peste mare poznă³³-i da. / Că muierea prinde-ti-oi / Ca fusul morii împunge-oi / Ochii din cap scoate-i-oi, / Și altă poznă face-ți-oi”³⁴ <s.n. A. B.>.

³¹ Aurel I. Candrea, *Folclorul medical român comparat. Privire generală. Medicina magică*. Studiu introductiv de Lucia Berdan, Iași, Editura Polirom, 1999, p. 156-157.

³² Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, București, Editura Minerva, 1970, p. 495.

³³ Necaz – n. A. B.

³⁴ Simion Florea Marian, *Vrăji, farmece și desfaceri* adunate de ~, București, Lito-Tipografia Carol Göbl, 1893, p. 21-28, apud Tache Papahagi, *Din folclorul romanic și cel latin*. Studiu comparat, București, Tip<ografia> „România Nouă”, 1923, p. 158.

Așadar, atunci când vraja nu își atingea scopul, vrăjitoarea se putea răzbuna pe un drac pictat pe pereți, scoțându-i ochii. Cum numărul celor zugrăviți în iad este cu mult mai mic decât al celor drepti aflați în rai³⁵, este evident că persoanele interesate „să scoată ochii” dracilor au avut la dispoziție o suprafață de materie minerală mult mai mică decât cele preocupate de ochii și gura sfinților. Aceasta poate fi o altă explicație pentru a înțelege de ce, de multe ori, atacul asupra feței dracilor a fost atât de virulent, încât a fost distrusă intenționat toată partea de frescă ce corespunde chipului lor.

În același timp, având în vedere că nu sunt distruse numai chipurile dracilor și ale păcătoșilor aflați în iad din scena Judecării de Apoi, dar și chipurile de sfinți și de fețe bisericesti aflate pe ceilalți pereți ai bisericii, este evident că ipoteza unei răzbunări a oamenilor pe reprezentanții îngerilor întunericului nu poate constitui singura explicație a acestor gesturi profanatorii. Astfel, aceste mutilări ale chipurilor pictate erau făcute nu numai de bunii creștini, ci și de vrăjitoare. Lui Hasdeu, între altele, i s-a răspuns că babele puneau în compoziția folosită la vrajă nu numai praf din ochii sfinților, ci și tencuială provenită de la ochii, gura sau organele genitale ale dracilor zugrăviți pe biserici pentru a spori puterea vrăjilor pe care le făceau³⁶. Apoi, se credea că ochii sfinților măresc, desăvârșesc puterea farmecelor, dându-le „putere dumnezeiască”, asigurându-le reușita³⁷.

Surprinzător este că obiceiul acestor extrageri în scopuri vrăjitoarești s-a păstrat până astăzi³⁸, deși în chestionarele lui Hasdeu el este amintit ca

³⁵ Paul Henry, *Les églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIe siècle: architecture et peinture*. Contribution à l'étude de la civilisation moldave, vol. II. *Album*, Paris, Librairie Ernest Leroux, 1930, passim (ediția românească: Idem, *Monumentele din Moldova de nord de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*. Contribuție la studiul civilizației moldave. Prefață la ediția românească de Jean Delumeau. Postfață și note de Vasile Drăguț. Traducere și indici de Constanța Tănăsescu, București, Editura Meridiane, 1984, passim).

³⁶ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 471.

³⁷ *Ibidem*, p. 495.

³⁸ Maica Tatiana de la Mănăstirea Sucevița ne-a mărturisit în anul 2011, cu ocazia repertoriei și fotografierii *graffiti*-lor de la acest lăcaș, că nu demult a surprins o femeie din sat, cunoscută de toată obștea localității ca ocupându-se de vrăjitorie, scrijelind ochii unui sfânt pictat pe perete, cu scopul de a lua praful rezultat și a-l folosi în scopuri magice. În acel moment, i-a cerut imediat să părăsească lăcașul și să nu mai revină niciodată în incinta mănăstirii.

dispărut³⁹. Oricum, din două surse distincte, răspunsurile din pomenitele chestionare și mărturia maicii Tatiana de la Mănăstirea Sucevița, ne-am convins că mutilarea sfinților, clericilor, păcătoșilor și dracilor nu are nimic de a face cu actele profanatoare ale bisericilor ortodoxe românești de către alte neamuri, nici nu este doar un simplu act de pedepsire săvârșit de creștini fanatici atâta vreme cât și sfinții zugrăviți au ochii scoși, ci avem de-a face cu extrageri de materie minerală în scopuri magice.

Astfel, potrivit unei informații, scosul ochilor la diavoli ar fi legată de o vrajă de ursită, în timpul căreia babele care îl invocă pe Diavol spun următorul descântec: „Oschi, oschi Scaraoșchi/ Eu din gură mi te-nvăț,/ *Dar în ochi să nu te văz!*”⁴⁰ <s.n. A. B.> Nevoia de „ochi de drac” la descântecul de ursită era doar atunci când acesta se făcea de către femei altor femei pentru ca rivalele lor să moară, așa încât să le poată lua bărbatul⁴¹. Din acest motiv, femeia căreia i se năzărea că i s-a făcut de ursită (din cauza junghiurilor pe care începea să le resimtă!), căuta degrabă o vrăjitoare „care să-i desfacă sau să-i stingă frigarea, cum zic”⁴². În schimb, este drept, mult mai rar, și cu praful din ochii sfinților se făceau vrăji de dragoste, cu scopul să se mărite sau să se însoare cineva, mai ales fetele bătrâne cu feciorii tineri⁴³.

De asemenea, praful din ochii⁴⁴ și de la gura sfinților⁴⁵ mai era folosit și la numeroase alte vrăji, dintre care amintim următoarele:

³⁹ Astfel, se amintește că obiceiul scoaterii de material din ochii sfinților se practica în vechime, dar că „azi nu se mai aude” (Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495).

⁴⁰ George Coșbuc, *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru: Descântecul și leacurile băbești, duhurile necurate. Vrăji și farmece. Sărbători fără de rost*, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1909, p. 64. O altă variantă a acestui descântec de ursită precizează: „Oschi, oschi, Scaraoșchi,/ Cu gura să te-nvățu,/ *Cu ochi sa nu te vădu.*/ Demone, spiridușu rău/ Mergi la ursitorul meu/ Și oriunde l-au aflare;/ Fără a-i da răgazu în cale,/ De păru să-l apuci,/ Călare să-l aduci” <s.n. A. B.> (Elena Sevastos, *Nunta la români*. Studiu istorico-etnografic comparativ, București, Edițiunea Academiei Române, 1889, p. 19).

⁴¹ Sofiea Nădejde, *Credințe religioase la români*, în „Contemporanul”. Revistă științifică și literară, Iași, an IV, nr. 14, 1885, p. 535.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Aspect neconsemnat de anchetele etnologice, dar constatat de noi în timpul repertoriilor și fotografiilor *graffiti*-lor din Bucovina. Fenomenul este cât se poate de logic, fiindcă rezultatele din chestionarul lui Hasdeu arată că praful din ochii sfinților era folosit „pentru reușita «judecăților», anume «ca să lege gurile judecătorilor și să le închidă ochii, ca să scape vreun culpabil»” (*Ibidem*). Or, acest element dovedește că actul magic avea nevoie neapărat de praf și din zona gurii sfinților.

„adunarea celor învrăjbiți”⁴⁶ (în acest caz, materia minerală avea darul de a-i face pe cei ce se dușmăneau să nu mai vadă răul făcut de adversari); „datul de urât/fapt”⁴⁷ (aducea boala în casa și în trupul dușmanului numit⁴⁸); „făcutul de legat”⁴⁹ (pentru a lega un bărbat de o casă sau de o femeie anume, în așa fel încât să nu mai aibă ochi pentru altcineva⁵⁰); „făcutul de pagubă” (pentru a aduce pagubă sau sărăcie unui dușman); „pentru ca bărbații să-și lase soțiile când trăiesc rău”; „pentru a-și orbi vrăjmașii”; pentru reușita „judecăților”, anume „ca să lege gurile judecătorilor și să le închidă ochii, ca să scape vreun culpabil”; pentru luarea laptelui vitelor sau „ca să scoată vara pui mulți la cloște și să trăiască”⁵¹. În sfârșit, este foarte posibil ca praful din ochii sfinților să fi fost folosit și de către cei care furau. Astfel, unii hoți puteau cere ajutorul unei vrăjitoare, așa încât aceasta să lege ochii victimelor și ai dregătorilor statului pentru ca aceștia să nu vadă hoțiile și să nu-i prindă pe făptuitorii lor.

Apoi, între cauzele acestor extrageri sunt și superstițiile care dominau medicina populară, căci prelevarea de material mineral era făcută și în scop terapeutic. Așa se explică faptul că bolnavii suferinzi de ochi mergeau la biserică, de unde extrăgeau „nițel praf din ochii sfinților”, din lumina <ochilor> mai ales, pe care apoi „îl presărau în ochii lor” pentru a scăpa de durere⁵². De altfel, în vechime, „la bolile de ochi (conjunctivită, albeață etc.) se suflau anumite substanțe în ochi”⁵³ pentru vindecarea suferindului. De asemenea, praful din ochii sfinților era folosit și „pentru scaldarea copiilor îndrăciți”⁵⁴, adică pentru a-i face pe copiii mici să nu mai plângă.

Totuși, cele mai multe farmece în care se folosea praf din ochii sfinților erau făcute asupra bărbaților spre a-i „orbi” (la figurat), a-i „îmbrobodi” ca să nu vadă ce fac soțiile lor (necredincioase) sau asupra femeilor de către alte femei, în același

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Vrăjile* (pe pagina web www.zonex.ro – văzută la 6 aprilie 2012).

⁴⁹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495.

⁵⁰ *Vrăjile...*

⁵¹ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Aurel I. Candrea, *op. cit.*, p. 100.

⁵⁴ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495.

scop⁵⁵. Nu întâmplător, subiecții anchetelor lui Hasdeu afirmau că ochii unor sfinți se scot „sub cuvânt că sunt unii cu coarne”, adică este vorba chiar de cei înșelați, despre care poporul spune că „li se pun coarne” de către soțiile lor infidele. În acest caz, praful sau pământul scos din zugrăveală era mai întâi ars, după care era pus în băutura sau mâncarea bărbatului; pentru farmece e amestecat cu un ou clocit de o femeie timp de o săptămână. Uneori, se mai puteau adăuga și fărâmituri rupte dintr-un clopot. Indiferent de felul compoziției, vrăjitoarele rosteau formule de genul: „Precum nu văd și nu aud sfinții, așa să nu vadă și să nu audă bărbatul”⁵⁶.

Prin extrapolare, putem bănui că extragerea materiei minerale din zona gurii sfinților era făcută cu același scop, pentru a astupa gura lumii, așa încât să nu se vorbească de faptele femeilor adulterine, căci, în timpul actului magic, vrăjitoarea rostea o incantație de felul: „Precum nu vorbesc sfinții, așa să nu vorbească lumea”.

Totodată, se credea că fermecarea sau vrăjirea cu praf din ochii și hainele sfinților avea un triplu efect: asupra victimei, asupra persoanei care făcea vraja și asupra beneficiarului. Astfel, acest praf îi făcea pe bărbați (ei erau cele mai dese victime ale vrăjilor) să „stea ca niște sfinți”, „toate ființele să stea înaintea babelor ca un sfânt», iar femeia pentru care se făcea vraja urma să fie iubită „cum sunt adorați sfinții de toată lumea”⁵⁷.

Toate aceste elemente sunt elocvente pentru a înțelege de ce obiceiul scoaterii ochii sfinților a fost atât de răspândit în tot spațiul românesc. Având în vedere utilizarea masivă a „ochilor de sfinți” în multiple acte magice, vrăjitoarele aveau nevoie de multă... materie primă, pe care o scoteau – în majoritatea covârșitoare a cazurilor – de pe biserici. Atunci când acești „ochi” nu se puteau lua, din diverse motive, de pe pereții lăcașelor de rugăciune, erau luați de pe cruci, troițe sau chiar de pe icoanele din casă⁵⁸.

Amintim ca semnificativ pentru cererea mare de „ochi de sfinți” un caz particular de la Mănăstirea Sucevița. Aici, asemenea extrageri au fost

⁵⁵ *Ibidem*, p. 494-495. Vrăjile erau făcute mai întotdeauna de către femei, în timp ce bărbații – numiți solomonari – abăteau ploile și grindina în alte părți ori le opreau cu totul (Constantin D. Fortunescu, recenzie la Artur Gorovei, *Descântecelul românilor. Studiu de folclor*, București, Editura Academiei Române, 1931, în „Arhivele Olteniei”, seria veche, Craiova, an. X, nr. 56-58, 1931, p. 470).

⁵⁶ Ion Mușlea, Ovidiu Bârlea, *op. cit.*, p. 495.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*.

făcute chiar și din zona ochilor starețului mănăstirii din vremea în care a fost pictat acest locaș monahal. De obicei, cele mai multe asemenea *paragraffiti* presupuneau scoaterea ochilor sfinților pictați în locuri mai retrase, ferite în mod constant de privirea călugărilor mănăstirii.

Or, portretul primului egumen al Suceviței este zugrăvit într-o zonă mai ferită de ochii fețelor bisericești care asistau la slujbă: pe un stâlp amplasat lângă strana alăturată de ușa nordică a pridvorului mare al Mănăstirii Sucevița. Oricine stătea în strană, prefăcându-se că se roagă, putea foarte ușor să scobească ochii egumenului aproape fără nici un risc. Cum vrăjitoarele nefiind „duse prea des la biserică” (ca să poată distinge chipul unui sfânt de cel al unui simplu cleric) și fiind întotdeauna grăbite să extragă materialul necesar vrăjilor fără a fi văzute și alungate de călugări, nu erau atente la personajele pictate pe pereți, așa încât au scobit materialul și din zona ochilor, dar și din cea a gurii primului egumen al Suceviței. Ca atare, prin scobiri succesive, în locul orbitelor din zugrăveala acestuia astăzi se poate ușor introduce un deget de bărbat.

Oricum, obiceiul răzuirii chipurilor sfinților și damnaților poate fi constatat în toate bisericile cu vechi picturi murale, din întreg spațiul românesc. Uneori, extragerile succesive de „ochi de sfinți” depășesc cu mult stratul de tencuială pe care s-a pictat și se ajunge până la piatra din care a fost făcut zidul bisericii. Acest fapt demonstrează răspândirea vrăjitoriei în întreg spațiul românesc și amploarea credinței populare potrivit căreia ochii și gurile celor pictați pe pereți pot ajuta la rezolvarea multor nevoi, precum și la depășirea a numeroase temeri.

Credințe magice sau superstițioase asemănătoare cu cele legate de răzuituri au și *paragraffiti*-le cunoscute sub numele de „*zgârieturile diavolului*”, precum și acelea sub formă de *caneluri*⁵⁹. Claudine și Jean-Paul Ruet au constatat că astfel de urme, având în adâncime o formă de „V” sau de „U”, sunt scurte și au fost făcute ca și cum o gheară ar fi săpat rapid și intenționat în piatră, încercând să extragă conținutul și fără ca să lase dâra să se prelungească prin alunecare. Ei numesc aceste urme „frunze de laur” și au observat că sunt cu mult posterioare perioadei în care se foloseau, cu precădere, armele albe⁶⁰.

Astfel de zgârieturi erau făcute – pe sarcofagele sau statuile atribuite sfinților, dar și pe zidurile bisericilor catolice – pentru a se

⁵⁹ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100.

⁶⁰ Claudine Ruet, Jean-Paul Ruet, *op. cit.*, p. 190; Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100.

extrage materia minerală (praful) dintr-o construcție considerată sacră în integritatea sa. Scopul acestor extrageri era vindecarea de boli (în primul rând de friguri) sau lecuirea sterilității femeilor. Spre exemplu, femeile de pe moșia seniorului Guillaume de Naillac (din partea de vest a centrului Franței) au făcut un *saint guerluchon* în statuia Sfântului Guignolé sau a Sfântului Greluchon, zgâriind constant locul sexului pentru a înghiți praful cu apă și aceasta în ciuda reparațiilor repetate cu mortar.

Această practică – curentă până la sfârșitul secolului al XIX-lea sau până la începutul veacului trecut – era specifică mai multor populații din țările catolice ale Europei, fiind determinată de credința că praful înghițit permitea femeilor de a fi fecundate prin dumnezeiasca „mană”. Atât de înrădăcinat era acest obicei în mentalul colectiv, încât, pentru a-l opri, în secolul al XX-lea, a fost nevoie să se înconjoare gisantii (replici, în mărime naturală, ale sfinților, sculptate pe lespezi de piatră) cu grilaj⁶¹.

Chiar și astăzi circulă în Paris un mit care spune că plasarea unei flori în pălăria răsturnată de lângă gisantul lui Victor Noire din cimitirul Père-Lachaise urmată de sărutarea statuii sale pe buze și frecare acesteia în zona genitală sporește fertilitatea și aduce o viață sexuală fericită sau, după alte credințe, un soț în cursul anului, așa încât înconjurarea acestui mormânt cu un gard în anul 2004 a provocat proteste vehemente din partea parizienelor, proteste în urma cărora gardul a fost înlăturat⁶².

Și la noi, în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, Simion Florea Marian arăta că femeile măritate din popor, dacă-și doresc copii, se rugau la Dumnezeu, umblau pe la biserici și mănăstiri, făceau lumânări lungi pentru a arde la icoana Maicii Domnului, plăteau sărindare, acatiste și liturghii, înconjurau biserica, îngenuncheau sub Sfintele Daruri. Numai dacă toate acestea nu ajutau, începeau să bea sucuri sau rachiu preparat din plante, sămânță de iepure și iepuroaică, se scaldau într-o apă în care au fiert hamei, crăpușnic și floare de romaniță⁶³, în vreme ce altele își găseau refugiul la descântători și descântătoare, la vrăjitori și vrăjitoare⁶⁴.

⁶¹ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100-101.

⁶² https://en.wikipedia.org/wiki/Victor_Noire (varianta în limba engleză) – accesată la 31 octombrie 2015.

⁶³ Simion Florea Marian, *Nașterea la români*. Studiu etnografic. Ediție îngrijită de Teofil Teaha, Ioan Șerb și Ioan Ilușiu, București, Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1995, p. 8-10.

⁶⁴ Dr. Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea*, partea a II-a, extras din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii Științifice, seria a II-a, tom. XXIV, 1902, p. 146.

Prin urmare, nu este exclus ca praful rezultat din răzuirea organelor genitale ale diavolilor pictați pe pereții bisericilor să fi fost pus în mâncarea sau băutura bărbaților și cu scopul de a-i face virili. De fapt, cum în lumea catolică și protestantă practicile magice au fost condamnate până în veacul al XVIII-lea⁶⁵ – mai ales dacă erau asociate cu diavolul – acest obicei a fost aplicat statuilor de sfinți, extrăgându-se materia primă necesară din zona organelor genitale a statuilor⁶⁶.

În alte situații, cum este cazul bisericilor de cărămidă din Germania baltică, izvoarele narative amintesc că zidurile acestora erau răzuite în Evul Mediu în perioadele de foamete pentru a se consuma acest praf din minerale, căci se credea că ele aveau puterea de a calma durerea provocată de foame⁶⁷.

O altă categorie de *paragraffiti* cu semnificații magico-religioase este cea a *perforațiilor fine* și a *micilor scobituri*. Christian Montenat, Marie-Laure Montenat și Serge Ramond, care au copiat desenele făcute prin perforații fine în formă de mătănie, le-au văzut ca fiind un simbol al rugăciunilor defuncțiilor, o reprezentare a slujbelor făcute timp de 9 zile sau un simbol pentru ultimele 10 mărgele ale unei mătăniei⁶⁸. Apoi, contrar scobiturilor obișnuite, micile scobituri sunt adesea grupate, de obicei câte 9 (3 x 3), formând un pătrat sau o rozetă. Acestea din urmă au fost explicate ca fiind o manieră de expresie artistică, dar nu s-a exclus nici posibilitatea ca ele „să fie rezultatul unui ansamblu de rugăciuni, gaura fiind echivalentul degetului care trece de pe o mărgea de mătănie pe alta”⁶⁹.

În sfârșit, ultima categorie de *paragraffiti* o reprezintă numeroasele urme și chiar *potcoavele de cai și cuiele înfipte* în zidurile bisericilor. Potcoavele de cai se întâlnesc destul de des și „sunt, în general, îndreptate cu deschizătura spre pământ, și numai foarte rar cu aceasta spre cer (cf. La Villers-Vicomte, Oise)”⁷⁰. Fixarea potcoavelor pe zidurile bisericilor era un mod de intervenție pe lângă divinitate în favoarea cuiva.

Dat fiind faptul că aceste potcoave sunt mai numeroase în special pe bisericile cu hramul Sfântului Martin, sfânt care era un

⁶⁵ *Ibidem*, p. 52-53.

⁶⁶ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 100-101.

⁶⁷ Werner Brast, *op. cit.*, *passim*.

⁶⁸ Christian Montenat, Marie-Laure Guiho-Montenat, Serge Ramond, *op. cit.*, *passim*.

⁶⁹ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 103.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 104.

neobosit călător, dar și un mare vindecător⁷¹, Jean Fournée⁷² și Léon Coutil⁷³ au socotit aceste *paragraffiti* drept niște *ex-voto*-uri pentru vindecarea unui cal sau ca semne de mulțumire din partea unui cavaler care a avut parte de o călătorie fără dificultate.

În schimb, potcoavele de pe pereții bisericilor închinată Sfântului Eloi, patronul fierarilor, puteau să formeze faimoasele „buchete ale Sfântului Eloi” și exprimau o rugăciune sau o dorință. Astfel, la biserica din Golleville (departamentul Manche) s-a pus o potcoavă pe ușă pentru a se obține vindecarea de febră. De asemenea, fixarea unei astfel de potcoave pe o poartă de fermă constituia un talisman împotriva furtunilor, iar când se fixa pe o ușă de biserică, prin ea se cerea salvare, protecție și binecuvântare⁷⁴.

În schimb, cuiile înfipte în zidurile bisericilor au fost numite „cuiile evlaviei”, căci se socotea că acestea sunt semne ale rugăciunii care avea puterea să „țintuiască (imobilizeze) răul”. Câteva biserici din departamentele Essone și Eure au fost alese special pentru implantarea cuielor căci pietrele lor aveau o duritate mai slabă. Până astăzi, sub pridvorul bisericii din Perriers-la-Campagne, departamentul Eure, se pot observa pe unele cuiue vechi (numite *forgés*) o panglică sau un fragment de lenjerie aparținând unui bolnav (probabil, incapabil să se deplaseze).

Datorită naturii cuielor, încă se poate vedea că în aceste practici vechi ele erau dispuse în linie sau în cruce, exact ca pentru perforările fine. În departamentul Touraine, se întâlnesc și în zilele noastre, după mult timp, tulpini sau fragmente de mici trunchiuri puse la îndemâna credincioșilor pentru a înfige cuiue (în general furnizate) în momentul daniei lor însoțită, uneori, de o rugăciune⁷⁵.

Prin urmare, adeseori, *paragraffiti*-le au fost făcute intenționat de către oameni, fiind determinate întotdeauna de caracterul sacru al zidurilor bisericilor pe care erau realizate. Prin intermediul acestor semne (striatiile de obiecte ascuțite, răzuiri rituale, extrageri de praf de piatră pentru prepararea băuturilor, mici perforații și scobituri, potcoave și cuiue împlântate în zidul bisericilor), autorii lor stabileau o relație directă cu divinitatea, așa încât zgărierea pereților bisericilor nu

⁷¹ *Ibidem*, p. 103-104.

⁷² Dr. Jean Fournée, *op. cit.*, passim.

⁷³ Léon Coutil, *op. cit.*, p. 225.

⁷⁴ Jean-Mary Couderc, *op. cit.*, p. 104.

⁷⁵ *Ibidem*.

era văzută ca un sacrilegiu, chiar dacă era contrară ideilor răspândite de creștinism.

În sfârșit, în toată Europa creștină, *paragraffiti*-lor continuă să fie făcute pe pereții bisericilor și astăzi, fiind o bună dovadă a supraviețuirii credințelor populare într-o lume post-modernă. Rolul lor rămâne a fi și în zilele noastre unul preponderent magico-religios.

ILUSTRĂȚII

Fig. 1. *Judecata de Apoi* – extragerea materiei minerale de la diavoli.
Mănăstirea Humor – pridvor, peretele estic

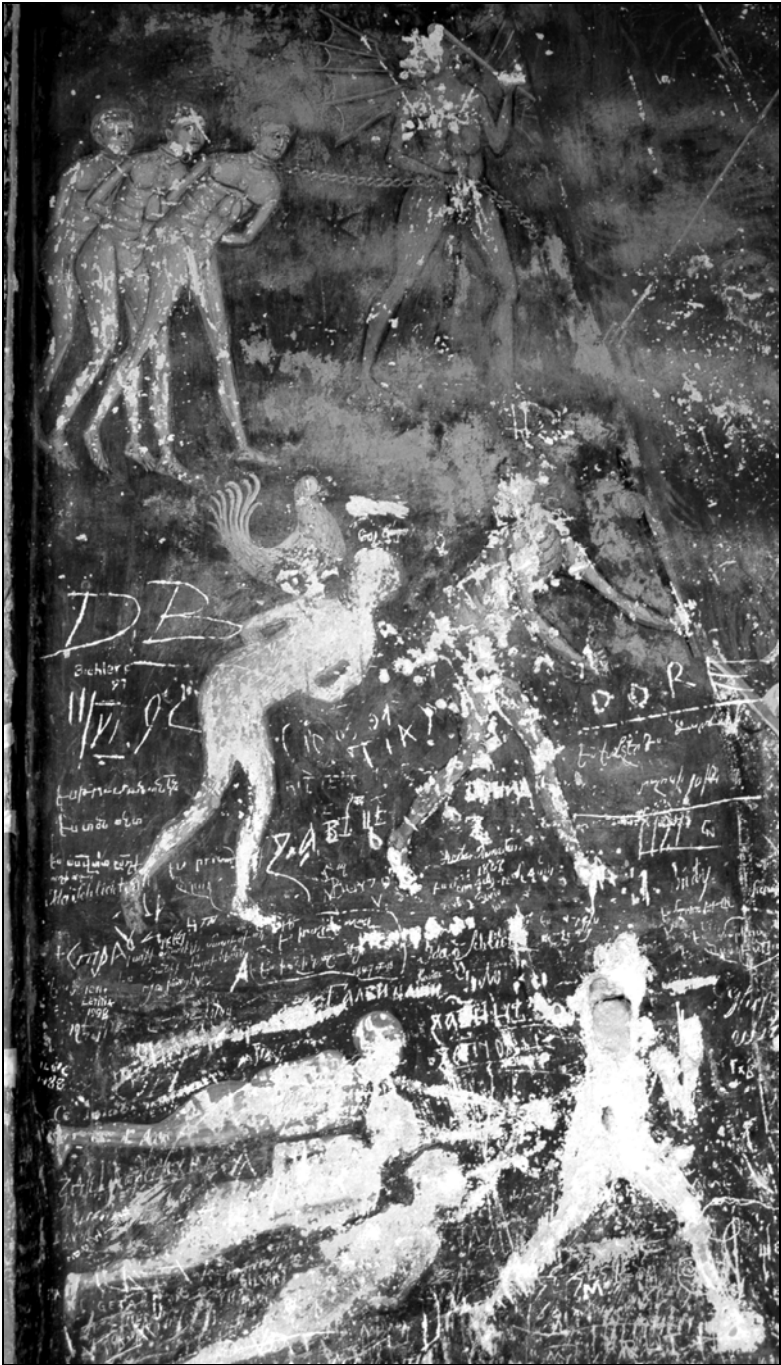

Fig. 2. *Judecata de Apoi* – extrageri de la diavoli și păcătoși.
Mănăstirea Sucevița – interior, pridvor, peretele estic

Fig. 3. Sânul lui Avram – extragerea „ochilor” de sfinți.
Mănăstirea Sucevița – interior, pridvor, peretele estic

Fig. 4. Extragerea „ochilor” de sfinți.
Mănăstirea Sucevița – exterior, peretele sudic

Fig. 5. Extragerea „ochilor” balaurului (ca simbol al diavolului).
Mănăstirea Sucevița – interior, pridvor, peretele vestic

Fig. 6. Extragerea „ochilor” și a organelor sexuale de la diavol și păcătos.
Mănăstirea Sucevița – interior, pridvor, peretele sudic